
VERSENYKÉPESSÉG

AGRÁRTÉRSÉGEK KOMPLEX FEJLESZTÉSE

(Complex Development of Agricultural Areas)

BUDAY-SÁNTHA ATTILA

Kulcsszavak:

agrártérség termőterület korszerű agrártermelés

A szerző tanulmányában az agrártérségek hagyományos funkciója, az élelmiszer és mezőgazdasági (erdészeti) nyersanyagtermelése mellett bemutatja azokat a környezeti ártalmakkal túlterhelt világunkban nélkülözhetetlen, tulajdonképpen „szolgáltatásnak” tekinthető szolgáltatásokat, amelyeket a természet, az agrártérségek nyújtanak a társadalom számára. A „térgazdálkodás”, „térfejlesztés” feladata, hogy az önmagukban is értéket képviselő természeti funkciók valamint a társadalmi, gazdasági igényeket kiszolgáló funkciók között egyensúlyt teremtsen a fejlesztés során a megfogalmazott prioritások mellett más potenciálok is érvényesülhessenek. Az agrártérségek fejlődését is politikai, gazdasági, társadalmi, természet- és környezetvédelmi szempontok, illetve érdekek befolyásolják, a fejlesztésnek, a térhasználatnak azonban mindenképpen a térség fenntartható fejlődését kell szem előtt tartania.

A komplex térségfejlesztés főbb szempontjai és követelményei

Agrártérségnek tekintjük mindazokat a területeket, amelyeket természetes vizek és összefüggő zöld felületek borítanak, így a fotoszintézis színterei, függetlenül attól, hogy az adott térség gazdaságában a mezőgazdaság milyen súllyal szerepel. Ezeket a területeket a statisztika termőterületként tartja nyilván. Kiterjedésének meghatározása úgy történik, hogy az ország területéből levonásra kerülnek a települések belterületei, valamint a beépített ipari és üdülőterületek és az infrastruktúra (út, vasút) által elfoglalt térségek. 2001-ben az agrártérségek az ország területének 83,1%-át foglalták el. Az agrártérség hagyományos funkciója a társadalom élelmiszer és mezőgazdasági (erdészeti) nyersanyag-ellátása, de az urbánus és ipari területek súlyos szennyezettsége miatt ezek a területek biztosítják a természeti elemek (levegő, talaj, víz, élővilág) fennmaradásának, megújulásának, valamint az urbánus hatások által túlterhelt emberek rekreációjának feltételeit is. Az ún. agrártérségek tehát több, egymáshoz szervesen kapcsolódó, összetartozó és a társadalom számára nélkülözhetetlen, ennek ellenére kellő szinten nem értékelt funkciót töltenek be. Veszélyeztetésük elsősorban abból adódik, hogy a társadalomnak nyújtott szolgáltatásaik többnyire nem piaci jellegűek, a társadalom azt ingyenes javakként élvezi, az agrártérségeknek ezeket a szolgáltatásokat magában foglaló számlája a nemzetgazdasági mérlegben nem jelenik meg. Ez azért is ellentmondásos, mert a térség által nyújtott rejtett funkciók mellett – ide sorolhatjuk az ember által okozott szennyezéseknek a levegőben, vízben, talajban, növényekben történő asszimilálását (nitrogén,

CO₂, szerves anyagok), megkötését (por), pufferolását (talaj), életfontosságú elemek kibocsátását (O₂) stb. – méreténél fogva ez a térség határozza meg az ország egészéről kialakított képet, amely alapján egy társadalmat meg lehet és meg kell ítélni, mint egy háztartást a lakásáról.

Nem javítja a helyzetet az, hogy *jelenleg egyetlen természeti elem, a föld van magántulajdonban, mely így piaci áruként „működik”, azonban csak egyetlen funkciója, a mezőgazdasági és erdőgazdasági hozamai alapján, mintha a többi nem is létezne* (vízmegőrző, szolgáltató, élővilágot fenntartó, szennyezést megkötő funkciók). A mezőgazdaság, a mezőgazdasági termelés gazdasági-társadalmi leértékelődése ezért maga után vonja a föld, a talaj piaci értékvesztését, leértékelődését is. Ebből adódik, hogy az agrártárségek a más irányú társadalmi igények kielégítésére szabad térként jelenik meg, ahol sok esetben még a társadalom számára veszélyes anyagok, tevékenységek elhelyezése sem ütközik korlátokba, a társadalom etikai érzékét az nem sérti. Emiatt a települések, az ipar és infrastruktúra fejlesztésének, a hulladékok elhelyezésének, új nyersanyagkészletek feltárásának, üdülőtelepek kialakításának a lehetőségét látja abban, hiszen úgymond a terület társadalmi értéke a jelenlegi használati mód mellett nem jelentős. A környezeti ártalmakkal túlterhelt világunkban, a 21. században, egy társadalom számára az egyik legnagyobb értéket valójában a rendelkezésére álló természetes, vagy természet közeli tér nagysága és állapota jelenti. Ebből adódik, hogy annak megőrzése, erőforrásainak pontos ismerete és az azzal való tudatos gazdálkodás alapvető társadalmi érdek.

Egy tér mindig többfunkciós, így a gazdálkodás során egyszerre kell az önmagukban értéket képviselő természeti funkciók, valamint a társadalmi, gazdasági igényeket kiszolgáló funkciók között egyensúlyt teremteni. A feladat valójában nem könnyű, sőt rendkívül nehéz, mert minden igény kielégítése, az azt szolgáló funkciók előtérbe helyezése más funkciók érvényesülését korlátozza, gátolja. Másképpen fogalmazva minden térség egy meghatározott természeti, társadalmi, gazdasági potenciál-együttessel rendelkezik, és minden potenciál kihasználása bizonyos mértékben a többi potenciál csökkenésével jár. A lakótelepek kiterjesztése például nemcsak a természeti potenciál csökkenését okozza, de egyidejűleg kizár bizonyos ipari és infrastrukturális fejlesztéseket is, miközben másokat kifejezetten vonz. A „térgazdálkodás”, „térfejlesztés” feladata, hogy a különböző funkciók között egyensúlyt teremtve bizonyos fejlesztési prioritásokat úgy fogalmazzon meg, hogy az ne zárja ki más potenciálok érvényesülését. És főleg ne járjon egy cél megvalósítása érdekében a térségi potenciál általános csökkenésével, mint azt számtalan ipari, bányászati, nehézipari célra igénybevett területen tapasztalni lehet. A természeti potenciál az, amelyre minden más potenciál, társadalmi igény épül. Így szinte minden más irányú fejlesztés annak a korlátozásával jár. Ezért e téren van szükség a legnagyobb körültekintésre és legtöbb kompromisszumra, mert ezen a téren a legkisebb az ellenállás, a társadalom jelenlegi fejlettségi szintjén a természeti elemeknek nincs, vagy csak nagyon korlátozott, áttételes az „értékvédelme”.

Minden társadalomnak alapvető, hosszú távú érdeke, hogy a rendelkezésére álló tér természeti funkciói mind tökéletesebben érvényesüljenek, tehát minél jobb le-

gyen a területek vízmegőrző és víztisztító, vízszolgáltató, légtisztító, mikroklima szabályozó képessége, talajainak termőképessége és élővilágának gazdagsága, biodiverzitása. A „természetkövető” irányzat képviselői szerint ez a célkitűzés akkor teljesül a legnagyobb mértékben, ha minél több területet vonunk ki az emberi beavatkozás alól. Ez a feltétel a Föld azon térségeiben, ahol még magas a természetes vagy természet-közelí ökoszisztémák aránya és kicsi a népsűrűség, igaz lehet, de már nem igaz ott, ahol magas a népsűrűség, és a tájat több évszázadon vagy évezreden keresztül már emberi munka formálta. Nem lehet igaz egyrészt azért, mert a Föld legnagyobb részén a környezet fejlesztése már nem lehet független az ott élő emberektől, azok gazdasági, társadalmi tevékenységétől, másrészt pedig azért, mert az adott térségnek a természetvédelmi követelményeket egyoldalúan előtérbe helyező fejlesztése esetén sem egy valamikori, ősi állapot visszaállítása a cél, hanem az emberi beavatkozás hatására kialakult – a korábbtól lényegesen eltérő – természet-közelí, illetve félkultúr ökoszisztémák védelme, azok sajátos faji, tájképi értékeinek megőrzése. Ezek viszont nem stabil ökoszisztémák, emberi beavatkozás nélkül folyamatosan átalakulnak, és ezáltal a jelenlegi értéküket elveszítik. Ezekben a térségekben nincs olyan terület, amely a jelenlegi formáját nem emberi beavatkozás hatására nyerte el, vagy azért, mert a használók bizonyos célból azt fontosnak tartották, illetve azért, mert azt elhanyagolták. Egy terület tehát azért gyeppé, erdővé vagy mocsárrá, mert a terület használói úgy akarták, és ha így egy sajátos természeti érték jött létre, annak fenntartása is csak úgy képzelhető el, ha a gyeppet kaszálják, illetve legeltetik, a mocsarakat időnként kikotorják, vízellátását biztosítják, mert csak így biztosítható, hogy a természetes szukcessziós folyamatok ne érvényesüljenek, és a természeti adottságok alapján az erdő-övezetekben lévő gyepek be ne erdősüljenek, és a mocsarak helyét se égeres erdők foglalják el.

Az agrártérsegek fejlődését is politikai, gazdasági, társadalmi, környezet- és természetvédelmi szempontok befolyásolják. A több tényező, érdek ütközése következtében egy térség fenntartható fejlődése csak akkor biztosítható, ha a döntéseket

- a terület adottságainak pontos ismeretében hozzák meg;
- a fejlesztési célokat és azok megvalósulásához szükséges eszközöket a több tényező együttes figyelembevételével, komplexen határozzák meg;
- a fejlesztési feladatok megfogalmazása során a hosszú távú társadalmi érdekek érvényesülnek a rövid távú egyéni, illetve csoportérdekekkel szemben;
- a fejlesztési koncepciókat jövőorientáltan, a jövőbeni társadalmi igények, termelési feltételek figyelembevételével készítik el.

Az agrártérsegek fejlesztésében napjainkig nem sikerült ezt a komplexitást megvalósítani, és ezért a fejlesztések is nem várt káros mellékhatásokkal jártak. Hazánkban az elmúlt évtized alapvető, a térség sorsát befolyásoló politikai döntése a közösségi földtulajdoni formák felszámolása és a földek privatizálása volt. A döntés következménye: nagy tulajdonosi tömeg megjelenése, kis birtok és parcella méretek kialakulása, valamint a meglévő eszközállomány jelentős részének az elvesztése. A változás nem várt – bár előre látható – káros következménye az, hogy a kellő tőkével és piaci kapcsolatokkal, valamint megfelelő szakértelemmel nem rendelkező,

gazdaságilag versenyképtelen kisgazdaságok termelési színvonala alacsony, termékeik minősége, élelmezés-egészségügyi megbízhatósága bizonytalan. A kis gazdasági méretük, az alacsony jövedelmezőségük nem teszi lehetővé, hogy hatékony technológiai megoldásokat alkalmazzanak. A termelés alacsony jövedelmezősége leértékeli a földet, eltereli a figyelmet a földvédelemről, így annak leromlása (tápanyaghiány, elsavanyodás, erózió, defláció) folyamatossá vált. A területek mezőgazdasági funkciójának leértékelődése megnöveli a földkínálatot, és a földek más célra történő igénybevételenek a lehetőségét, és ez a természeti potenciál csökkenésével jár. Igaz, hogy a földek értékvesztése megkönnyíti a természetvédelmi területek extenzív kiterjesztését is, de ezek a fenntartásukhoz szükséges pénzeszközök hiányában kedvezőtlenül átalakulnak, leromlanak.

Valójában minden egyoldalú döntés hasonló láncreakciót indít el, melynek a következményei kezdetben nehezen mérhetők fel, és csak az utólag jelentkező károk utalnak a hibákra. Azokat csak egy komplex, tervszerű fejlesztés előzheti meg. A területfejlesztés középpontjában az embernek, a társadalom hosszú távú érdekeinek kell állnia. Ez nincs ellentmondásban a természet védelmével, mert a társadalom érdeke, hogy a természeti erőforrásokat, a természeti értékeket megőrizze úgy, hogy egyidejűleg kielégíti más irányú igényeit is. Ebben az esetben az egyidejűség, a komplexitás a fontos.

Az agrártérségek hasznosítása

Ha abból indulunk ki, hogy a természeti elemek önmagukban értéket képviselnek, akkor a legfontosabb feladat a természeti elemek érvényesülését, megújulását jelentő agrártérségek, ún. termőterületek csökkenésének megakadályozása, mérséklése. Mivel azonban a társadalom működéséhez (települések, utak, szolgáltatások fejlesztése) ezekre a területekre is szükség van, nagyon lényeges, hogy a *kivont terület minél kisebb legyen és minél kisebb környezeti potenciállal rendelkező területre terjedjen ki, az lehetőleg ne károsítson ökológiai és mezőgazdasági szempontból fontos élőhelyeket, termőterületeket*. Nagyon fontos, hogy a települések fejlesztése elsősorban a beépített területek rehabilitációjával menjen végbe, és ne eredményezze a városok túlzott szétterülését, mert az – a természeti potenciál csökkenésével egyidejűleg – a gépkocsiforgalom növelésével tovább fokozza a városlakók káros környezeti terhelését (zaj, légszennyezés, rezgés) is.

További vitatott kérdés a megőrzött agrártérségek további használata. Akörül nincs vita, hogy a kiemelt természeti értéket képező, ún. magterületeknek és azok puffer területeinek legfőbb funkciója a természeti értékek megőrzése, védelme. Ez sem könnyű feladat, mert gyakran a védett ökoszisztémák (pl. gyepek) is bizonyos használat (legeltetés, kaszálás) mellett tarthatók fenn, miközben a versenyképes gazdálkodás feltételei – a termelés korlátozása miatt – nem alakíthatók ki. Ezért a természetvédelem hatékonyságát nagymértékben befolyásolja az, hogy a korlátozások által okozott gazdasági hátrányokat a különböző támogatások ellensúlyozni

tudják-e, illetve az itt mellékfunkció keretében előállított, sajátos minőségű termékek piacra vitelét hogyan tudják megszervezni.

A területek többségének használati módját a területek talajainak termőképessége, mikroklímája és a környezetvédelem szempontjai döntik el. A mezőgazdaság gazdasági tevékenység, amelynél a hozamoknak piaci viszonyok között kell biztosítania a befektetett jelentős nagyságú tőke megtérülését és egyben a továbbfejlesztés feltételeit. Ez csak akkor teremthető meg, ha magas hozamok mellett, jó minőségű és az ételmezés-egészségügyi feltételeket kielégítő termékeket sikerül előállítani. Viszonyaink között szőlő- és gyümölcsstermesztést, valamint szántóföldi művelést ezért csak a jobb adottságú területeken szabad folytatni. Erre a bizonytalan hozamok miatt nem alkalmasak a mélyen fekvő, vizenyős, valamint erősen lejtős és a száraz, homokos, vagy pedig sekély termőrétegű területek. Ezek gyepeként még kérődző állatokkal, kisebb ráfordítással, esetenként akár minimális ráfordítással, extenzív módon is hasznosíthatók, de akkor rendkívül kicsi, és a legelőállatok gazdasági pozíciójától függően nagyon bizonytalan a jövedelem, és alacsony a területek eltartóképessége. A gyepek gazdasági hasznosítása csak akkor jöhet szóba, ha olyan területi méretet érnek el, amely már lehetővé teszi egy nagyobb állatállomány tartását. Viszonyaink között a területhasználatnak ezt a módját és annak sikerét alapvetően befolyásolja az, hogy a termelők a termelési kockázat mérséklésére milyen támogatásra számíthatnak. Annak hiányában a piacok telítettsége és a rendkívül éles verseny azt eredményezi, hogy a gyengébb minőségű, költségesebben művelhető területeken fel kell hagyni a mezőgazdasági műveléssel. Kisebb, vízzel ellátott területeken elképzelhető, hogy többcélú víztározókat, halastavakat létesítsenek, de a felszabaduló területek célszerű hasznosítási módja elsősorban azok beerdősítése lehet. *A mezőgazdasági területek feladása Magyarországon már hosszú ideje olyan gyors ütemű, hogy azzal az erdősítés nem tud lépést tartani, ahhoz évente 20–25 000 ha erdő telepítésére lenne szükség.* Jelenleg az elmaradt erdősítések miatt 0,5 millió ha szántó-, szőlő-, kert- és kb. 0,5–0,6 millió ha gyepterület áll használaton kívül. Ez azért kedvezőtlen, mert a kultúrtáj képét rontja, az elszaporodó gyomok pollenje már népbetegséget okoz, és az elhagyott területeken rendszerint gyenge minőségű akácok jönnek létre, ami nem kívánatos. Ezért ezeknek a területeknek a beerdősítésére van szükség őshonos fajok felhasználásával, a gyengébb minőségű homoktalajokat pedig akáccal, fenyővel kell megkötni. Ma már egyre inkább különválnak a 60–120 éves vágásfordulójú erdők telepítése, amelyekben több szintű erdei ökoszisztémák alakulnak ki, a 15–25 éves vágásfordulójú, kimondottan fatermelés céljára létrehozott nemesnyár és akác ültetvényektől, amelyek azonban jelentős környezet- és természetvédelmi feladatot (erózió és defláció elleni védelem, élőhely stb.) is betöltenek.

Korunk jellemzője, hogy miközben nő a természetvédelmi oltalomban részesített területek aránya, a továbbiakban nem elsősorban a természetvédelmi területek extenzív kibővítésére lenne szükség, hanem az agrártársaságok egészének, az alkalmazott technológiáknak a környezetkímélő módon történő fejlesztésére. Ez a táj esetében azt jelenti, hogy azt kellően tagolják a mezőgazdasági területek, erdősávok,

erdőfoltok és erdők, változatos élőhelyet biztosítva az élőlényeknek, és egyben megfelelő védelmet teremtve a szél és a víz talajpusztító hatása ellen. A csökkenő arányú, mezőgazdaságilag hasznosított területek viszont úgy vannak kialakítva, hogy azokon a korszerű agrotechnikai megoldásokat alkalmazni tudják, mert ezáltal lehet a legkisebb anyag- és energiafelhasználással és környezeti terheléssel piacképes termelést folytatni.

Súlyos tévedés az, amikor a környezetkímélő gazdálkodást valami primitív gazdálkodási formaként képzelik el. *A korszerű agrártermelésnek a nagy szakértelemmel, magas műszaki színvonalon folyó, a helyi adottságokhoz illeszkedő, a gazdasági (piaci) humán- és állategészségügyi, higiéniai, környezet- és természetvédelmi, valamint az állatvédelmi követelményeknek megfelelő, a szántóföldtől, illetve az istállótól a fogyasztó asztaláig minden szakaszában ellenőrzött minőségi tömegtermelést tekintjük.* Ami korunkban új, az az, hogy a minőség és tömeg nem ellentéte egymásnak, hanem feltételezi egymást, mert az élelmiszernek, mint bizalmi cikknek a termelése során fellépő sokrétű követelményrendszernek, nem kevésbé a piacra jutásnak a magas költségeit csak egy megfelelő árutömeg viseli el. *A korszerű agrártermelésnek két irányzata van: az integrált és a biotermesztés.* Az integrált termelés alapvetően profitorientált, piacközpontú termelési irány, amely az iparszerű, a hagyományos és a biotermesztés egyes elemeinek célszerű integrálásával árban versenyképes, garantált minőségű termékek előállítására törekszik. Ezzel szemben a biotermesztés elsősorban természetes anyagokra és természeti folyamatokra támaszkodó, a környezetvédelmi követelményekre kiemelt figyelmet fordító, sajátos minőségű termékek előállítására törekvő termelési irányt jelent, azok számára, akik a magasabb termelési költséget a magasabb árakban meg tudják, és hajlandók is megfizetni. Mindkettő történhet extenzív és intenzív módon és mindkettő esetében a nagyobb termelési koncentráció piaci előnyt jelent, tehát egyik sem csak kisüzemi vagy nagyüzemi termelési forma. Középtávon a korszerű integrált és biotermesztés aránya 90:10% körül alakulhat. Ezek a környezetkímélő termelési irányok már komoly figyelmet fordítanak a környezet- és természetvédelmi követelményekre, a táj ápoltságára, biomassza energia-termelésre és a rekreációt biztosító falusi turizmus feltételeinek a megteremtésére is.

Irodalom

- Buday-Sántha A. (2001) *Agrárpolitika – vidékpolitika*. Dialóg Campus, Budapest-Pécs.
Buday-Sántha A. (2002) *Környezetgazdálkodás*. Dialóg Campus, Budapest-Pécs.
Csete L.–Harnos Zs.–Láng J. (1983) *A magyar mezőgazdaság agroökológiai potenciálja az ezredfordulón*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
Enyedi Gy. (1983) *Földrajz és társadalom*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
Gádó Gy.P. (szerk.) (2000) *A természet romlása, a romlás természete Magyarországon*. Föld Napja Alapítvány, Budapest.
Magyar Statisztikai Zsebkönyv 2001. (2002) KSH, Budapest.